

Son Devir Osmanlı Mutasavvıflarından Ahmed Avni Konuk'un (1868-1938) İnsan-ı Kâmil Anlayışı

One of the Last Ottoman Period Sufis Ahmed Avni Konuk's (1868-1938) Ideas About the Perfect Man

Esma ÖZTÜRK^a

^aTasavvuf BD,
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ankara

Geliş Tarihi/Received: 30.12.2015
Kabul Tarihi/Accepted: 31.12.2015

Bu makale 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte
Tasavvuftaki İrfânî Gelenek:
Ahmed Avni Konuk Örneği' başlıklı
doktora tez çalışmamızdan üretilmiştir.

Yazışma Adresi/Correspondence:
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tasavvuf BD, Ankara,
TÜRKİYE/TURKEY
esmaozturk@yahoo.com

ÖZET Ahmed Avni Konuk, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş münevverlerden birisidir. Bu makalede şerh ve tercümeleriyle tasavvufun tefekkür boyutuna vurgu yaparak Osmanlı tasavvuf anlayışını günümüze nakleden mutasavvıf Ahmed Avni Konuk'un insan-ı kâmil konusundaki fikirleri ele alınacaktır. Onun bu husustaki düşüncelerini günümüz üslûbuyla sunmadan evvel, 'insan-ı kâmil' konusunun tasavvuf tarihinde ele alınış biçimi ve mevzuyla ilgilenen mutasavvıfların görüşlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Avni Konuk, İbnü'l-Arabî, insan-ı kâmil, Azizüddîn Nesevî

ABSTRACT Ahmed Avni Konuk is one of the intellectual people who was brought up in the last period of Ottoman Empire. In this article, sufi Ahmet Avni Konuk's ideas about the perfect man will be discussed. Ahmed Avni Konuk managed to transfer the perception of Ottoman sufism from past to present by emphasizing the contemplative dimension of sufism through his translations and commentaries. But before clarifying his thoughts within the contemporary style, the way the perfect man was addressed to in the history of sufism and the ideas of sufis about this subject will be explained.

Key Words: Ahmed Avni Konuk, İbnü'l-Arabî, perfect man, Azizüddîn Nesevî

Journal of Islamic Research 2014;25(3):176-84

Makalemize konu olan şahıs mutasavvıf, *Mesnevî* ve *Fusûs* şârihi, şair,¹ bestekâr, hukukçu ve postacı kimliğiyle çok yönlü bir kişiliğe sahip Ahmed Avni Konuk'tur. Posta teşkilatında çeşitli kademelerde görev yaptıktan sonra Hukuk Müşaviriyken emekliye ayrılan Konuk, çalıştığı dönem içerisinde resmî vazifesinin dışındaki tüm zamanlarını ilmî çalışmalar yaparak geçirmiştir. Tasavvuf alanında pek çok telif, tercüme, şerh ve istinsah eser sahibidir.²

¹ Şiirlerinde 'Avni' mahlasını kullanmaktadır. Söz konusu şiirler için bkz: Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, Terc: Ahmed Avni Konuk, Haz: Selçuk Eraydın, İz Yay., İstanbul, 2013, s.4; Fahreddin Irakî, *Lemaât-Aşka ve Aşık-lara Dair*, Terc. ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, Notlarla Yayına Haz.: Ercan Alkan, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2011, s.156; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Marmara İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 2005, c.III, ss.54-55; Ahmed Sevgi, 'Ahmet Avni Konuk'tan Tevfik Fikret'e Cevap', *Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 410, İstanbul, Aralık 2007, ss.49-53.

² Başta *Mesnevî* ve *Fusûs* şerhleri olmak üzere bu alanda verdiği eserlerin Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi'ndeki katalog kaydı için bkz: Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, c.III, ss.150-151-152-234-235; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki katalog kaydı için bkz: Nail Bayraktar, *Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu*, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1993, c.I, s.90.

Bunun yanı sıra mûsikî alanında da çalışmaları mevcuttur.³

Bu makalede, yazmış olduğu şerhlerle 19 ve 20. Yüzyıl Osmanlı toplumunun tasavvufî düşüncesinde yeri olan Ahmed Avni Konuk'un insan-ı kâmil hakkındaki görüşleri tespit edilip değerlendirilecektir. Avni Konuk, 'insan-ı kâmil' mevzuuna şerhini yaptığı eserlerin değişik yerlerinde temas etmiştir. Hatta Aziz b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö.686/1287) 22 risaleden oluşan '*İnsan-ı kâmil*' isimli eserini de tercüme etmiştir.⁴ Onun bu husustaki düşüncelerini günümüz üslûbuyla sunmadan evvel, 'insan-ı kâmil' konusunun tasavvuf tarihinde ele alınış biçimi ve mevzuyla ilgilenen mutasavvıfların görüşlerine yer verilecektir.

TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE İNSAN-I KÂMİL ANLAYIŞI

İnsan-ı kâmil, sözlükte '*küllî ve cüz'î âlemleri kendinde toplayan insan*'⁵ olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanımlamada ise o, vücûb ve imkân arasındaki berzah'tır. Hak'ın feyzi ve yardımı insan-ı kâmil vasıtasıyla diğer insanlara ulaşır.⁶ Âlemleri kendinde toplamakla ilahî ve kevnî özellikleri bir arada bulunduran insan-ı kâmil; başta Hak ile birliğini idrak eder. Bu kavrayış sonrasında da kendine ve Yaratıcısına dair bilginin kemâline ulaşır.⁷

Tasavvuf tarihinde bu anlayışın temelini Halâc-ı Mansûr (ö.309/921) ve onun görüşlerinden etkilenen Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye (ö.638/1240) dayandığı düşünülmektedir.⁸ İbnü'l-Arabî'den

sonra ise Nesefî, Abdülkerim Cîlî⁹ (ö.832/1428) ve Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1194/1780) konuyla ilgili müstakil eserler yazmışlardır.

Hallac'a göre, Yüce Yaratıcı, varlıkları halk etmeden önce her vasıftan münezze olan kendi Zât'ında tecellî etmiştir. Ardından da kendisinin dışındaki bir şeyde bu güç ve kudretini göstermek istemiş ve Âdem'i yaratmıştır.¹⁰

İbnü'l-Arabî'nin Hallac'ın görüşlerinden ne derece etkilendiğini değerlendirmek için *Fusûsu'l-Hikem*'in Âdem Fassi'nda yer alan ifadelerini dikkate almak faydalı olacaktır. Buna göre Hak, sayısız esmâ-i hüsnâsının a'yânını, bütün emri kapsayan câmi bir varlıkta görmek isteyince; kendi 'ayn'ını görmek ve onunla kendi sırrının kendine görünmesini dilemiştir. Çünkü bir şeyin kendisini kendiyle görmesi, o şeyi ayna gibi başka bir şeyde görmesi gibi değildir. Bu durumda nefsi, bakılan mahallin verdiği bir sûrette kendisine görünür. Bu mahallin varlığı olmadan ve onun o mahalle tecellîsi bulunmadan, kendisi için sûret zâhir olamazdı. İşte bunun için Hak bütün âlemi, rûhu olmayan bir ceset gibi yaratmıştır.¹¹

Diğer bir deyişle başta ruhsuz haliyle cilalanmamış bir aynaya benzeyen âlem, Âdem'in yaratılmasıyla ruh kazanmış, ayna da cilalanarak ilâhî tecellîleri gösterir hale gelmiştir. Sözü edilen bu varlığa 'insan' ve 'halife' denmiştir. Halîfelik görevini üstlenen insandan beklenen ise şeriata aykırı hareket etmemesi hatta tarikat yolunda ilerleyerek hakîkate ulaşmasıdır. Böyle bir insanın sözleri, hareketleri, ahlâkı ve bilgisi de tamdır. Bu nedenle kâmil insan, çok çeşitli isimlerle anılır. Ona 'şeyh', 'imam', 'hâdi' ve 'mehdî' denir. Zamanın âlimi olduğundan aynı zamanda 'kutb' ve 'zamanın sahibi'dir. Kimi zaman dünyayı temaşa ettiren cam bir kadeh, kimi zaman da cihanı aksettiren bir aynadır. Hatta o ölüyü diriltiren İsa, ab-ı hayat içmiş Hızır'dır. Kuşların dilinden anlayan Süleyman'dır.

³ Konuk; Bûselik-Aşiran, Dilkeşide ve Rûy-i Irak isminde 3 âyin-i şerif bestelemiştir. Bunlardan ilk ikisi ilk kez Galata Mevlevihânesi'nde icrâ edilmiştir. 2008'de Timuçin Çevikoğlu Bûselik-Aşiran âyini bir albüm haline getirmiştir. Dilkeşide'de aynı yılın Mart ayında İstanbul Büyükşehir Belediyesi himayesinde İstanbul Tarihî Türk Müziği Topluluğu tarafından albüm olarak yayınlanmıştır. Ayrıca Konuk 3 kâr, 1 kâr-ı nâtk, (Fihrist-i Makâmât), 8 beste, 5 ağır semâi, 5 yürük semâi ve 15 şarkının da bestekâridir. 28 yaşındayken bastırıldığı '*Hanende Güfte Mecmuası*'nda 95 makamdan 2706 parça eserin güftesi mevcuttur. Konuk'un musiki yönü için bkz: Halil Can, 'Ölümünün 30. Yıldönümü Dolayısıyla İle: Ahmed Avni Konuk', *İleri Musiki Mecmuası, Aylık Müzikoloji Dergisi*, İstanbul, yıl 20, no:232, Mart 1968, ss.6-7.

⁴ Bkz: Aziz Nesefî, *İnsan-ı Kâmil (Yirmi İki Risale)*, Terc: Ahmed Avni Konuk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, nr.80.

⁵ Ali İbn Muhammed eş-Şerif Cürçânî, *Kitabu'l-târifât*, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut, 1985, s.39.

⁶ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsûât-i Keşşaf-u Istilahât-il-Funûn-i ve'l-ulûmî*, Tahk: Ali Dehrûc, Terc: Abdullah Hâlidî, Mektebetü'l-Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 1996, c.I, s.281.

⁷ *Suad el-Hakim, el-Mu'cemu's-Sâfi, El-Hikmetu fi Hudûd'il-Kelime*, Beyrut, 1981,ss.160-161.

Abdülhamit Sinanoğlu, 'İslâm Düşüncesinde İnsan-ı Kâmil Anlayışı ve Allah ile İlişkilendirilmesinin Teolojik Değeri', *Kelam Araştırmaları*, 6:2 (2008), s.93

⁹ Cîlî'nin bu eseri için bkz: Kutbüddin Abdülkerim b. İbrâhîm b. Abdülkerim el-Cîlî, *El-insanü'l-Kâmil fi Ma'rifeti'l-Evâhir-i ve'l-Evâil*, Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut,1997.

¹⁰ Hallac'ın 'Âdem' olarak tanımladığı varlığı İbnü'l-Arabî, 'insan-ı kâmil' diye isimlendirir. Ebu'l-Alâ Afîfî, *İslam Düşüncesine Üzerine Makaleler*, İz Yay., İstanbul, 2000, s.242.

¹¹ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c.I,ss.108-109. Bu ifadelerin yorumu için bkz: Ebu'l-Alâ Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, Terc Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul,2000, ss.73-78.

Böyle pek çok özelliğe sahip olduğu için insan-ı kâmil âlemde daima bir tane mevcuttur. Çünkü o tüm varlıkların gönlüdür. Ârifler çoktur ancak âlemin kalbi olan zât bir tanedir. Diğerleri, ona göre daha alt mertebelerdedir. Böyle biri bu âlemden âhîret âlemine intikal edince başka biri onun yerine geçer.¹²

Allah'ın Âdem'i kendi sûretinde yarattığını¹³ bildiren hadisi tasavvuf çevrelerince, genelde vahdet-i vücûd anlayışının ve özelde insan-ı kâmil nazariyesinin temel dayanaklarından birisi olarak kabul edilmektedir. Zira vahdet-i vücûd anlayışına göre, Allah'ın isim ve sıfatlarının tezahürü sayılan bu âlem beş mertebede meydana gelmiştir. Bu beş mertebe sırasıyla gayb-ı mutlak, ceberût âlemi, melekût âlemi, şehâdet ve insan-ı kâmil mertebesinden oluşmaktadır. İlk dört âlem, Allah'ın Zât'ını gösterir. Son mertebe ise diğer dört mertebeyi bünyesinde toplar. Bu âlemlerin tamamı insanda da bulunur. Yani insan-ı kâmil, kâinatın küçük bir örneği olarak Allah'ın isim ve sıfatlarının toplamıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı.'¹⁴ demiştir.¹⁵ Her ne kadar bu hadis, vahdet-i vücûd nazariyesinde insanı Allah'la aynı görme anlayışına delil olarak sunulmuşsa da ilk mutasavvıflar bu şekilde yorumlamamışlardır. Onlara göre, hadiste geçen 'sûret' kelimesi 'usûl' ve 'metod' anlamındadır. Bu nedenle söz konusu hadis 'Âdem'i tasvir ettiği ve güzel yaptığı sûret üzerine yarattı.' şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁶ Diğer bir görüşe göre ise ki bu daha çok İbnü'l-Arabî tarafından savunulur, bu ifadenin 'Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti.'¹⁷ âyetinin bir yorumu olduğu düşünülmektedir. Çünkü insan, Allah'a ait yönlerin sonsuz sayıdaki çeşitliliğine sahiptir. İnsan bu âleme ilâhî sûreti ortaya çıkarma

yeteneğine sahip olarak gelir. Ancak çok azı bu kapasitesini tamamıyla kullanır. Yeteneklerin kullanılması ölçüsünde insanlık şekillenir ve bu dünya bir melek, bir veli, bir peygamber, bir hayvan ya da bitki olarak terk edilir.¹⁸ O zaman denilebilir ki, Allah'ın çok çeşitli sıfatlarıyla yaratılan insan, kendisinde potansiyel olarak bulundurmuş olduğu bu sıfatları faal hale getirmiş olduğu ölçüde insan-ı kâmil olmaya yaklaşır. Tecellînin az yansıdığı insan ise insanlık vasfından uzaklaşır, hayvanlık terki-bine doğru mesafe kat eder.

AHMED AVNİ KONUK'UN İNSAN-I KÂMİL ANLAYIŞI

İbnü'l-Arabî'nin insan-ı kâmil görüşünden etkilenen mutasavvıflardan birisi de Ahmed Avni Konuk'tur. Konuk'un konuyla ilgili fikirlerini incelediğimizde onun İbnü'l-Arabî'nin varlık nazariyesini temel alarak yaratılış mertebeleri içinde beşinci mertebeyi teşkil eden insan-ı kâmilî şu sözlerle tanımladığını görürüz:

"Vücûd-ı hakîkinin mertebe-i itlâkında sıfat ve sıfatın âsârı olan esmâ ve esmânın asarı olan ef'al yoktur. Vücûd, mertebe-i ulûhiyyete tenezzülünde sıfat ve esmâ sâhibidir. Fakat ef'al yoktur. Vaktaki merâtîb-i kevnîyyeye tenezzül eder, ef'al zâhir olur. Ve mertebe-i şehâdet taayyünât-ı kesîfe libasına bürünüğü vakit, sıfat ve esma ve ef'al azher [görünür] olur. Binaenaleyh ism-i Câmî' Evvel ve Âhir ve Zâhir ve Bâtın esmâ ve ef'al azher olur. İmdi vücûd-ı mutlakın cemî'-i merâtîb ve etvârının meclâsı âlem ve onun zübdesi ve hulâsâsı Âdem olmuş olur. Âlemsiz ve Âdemsiz Allah'ı görmek mümkün değildir. Böyle olunca insan-ı kâmilde Zât, sıfat ve esma ve ef'al müctemî'dir."¹⁹

Konuk'un yukarıda anlattığı ve varlıkların Allah'tan zuhûr etmek sûretiyle derece derece O'ndan uzaklaşarak ve aşağıya inerek meydana geldiği ki, bu durum 'tenezzülât' terimiyle ifade edilmektedir, işte tenezzülâtın kemâle erdiği bu mertebe, insan-ı kâmilde nihâyet bulur. İnsan-ı

¹² Azîzüddîn Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, Terc: Ahmed Avni Konuk, Yay. Haz.: Sezai Fırat, Gelenek Yay., İstanbul, 2009, s.69.

¹³ Buhârî, 'İsti'zân', I; Müslim, 'Birr', 155. Bu hadisin yorumları için bkz. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut, tarihsiz, c.II, ss.160-161, 246; a.mlf., *Tedbîrât-ı İllâhiyye*, Terc. ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, Haz.: Mustafa Tahralı, İstanbul, 1992, ss.19, 25, 76, 79, 234 ve 263.

¹⁴ Bu hadisin tahrîci için bkz: Şaban Çiftçi, "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır." hadisinin tahrîc ve değerlendirmesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart/2014, yıl: 1, sy: 1, ss. 1-20.

¹⁵ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1998, ss.262-264.

¹⁶ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Pars Matbaası, Ankara, tarihsiz, ss.117-118.

¹⁷ Bakara 2/31.

¹⁸ William Chittick, *Hayal Âlemleri- İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003, s.51.

¹⁹ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Haz: Mustafa Tahralı ve ark., Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, c.VIII, s.247.

kâmil mertebesindeki kemâlat, hiçbir mertebede görülmez. Bu mertebede Hak, insan-ı kâmil ile görür, onunla iştir. Konuk'a göre bu sözler, tâbiri câizse biraz *sıra dışı* olup işiten herkes bunu onaylamaz. Bunun sebebi ise idraklerinin darlığıdır. Hatta bunu söyleyenleri küfürle suçlarlar. Hâlbuki bu sözler Kur'an-ı Kerim'de delilleri olan sözlerdir. 'Onlar tuzak kurdular, Allah da onların tuzağını bozdu.'²⁰ 'Bütün tuzaklar Allah'a aittir.'²¹ 'Allah ve Resûlünü incitenlere...'²² 'Allah'a güzel bir ödünç verenlere...'²³ 'Kim ki Allah ve Resûlüne meşakkat çektirirse...'²⁴ v.b. pek çok âyet, bu sözlerin delilleridir. Yazının devamında ise müellif şöyle der:

"Kevn, âlemin vücûdudur. Kevn-i câmi ise insan-ı kâmidir. Âlem, insan-ı kâmilin vücûdu ile mücella [parlak] bir ayna mesabesinde ki, Hakk-ı mutlak, onda sûret-i ilâhiyyesini [ilâhi sûretini] kemâli ile müşâhede eder. Fakat bu müşâhede uzaktan kendi vücûdunun hâricinde vâki olan bir şeye nazar ile mütehassıl temaşa kabilinden değildir. Belki cem'i zerratda bizzat zuhûr ve huzur ile müşâhede-i zevkiyyedir."²⁵

Yukarıdaki pasajda geçen 'kevn' ve 'kevn-i câmi', İbnü'l-Arabî'ye ait kavramlardır. Burada kevn'den kastedilen, görünür varlıkta gerçekleşen her şeydir. Ayrıca kevn'den mekânli varlık da anlaşılır. Kevn, Allah'a ait niteliklerin toplamı karşısında, yaratılmışın sahip olduğu niteliklerdir. Kevn-i câmi ise Hak ve halk mertebelerinin hakikatlerinin toplanması yönünden insan-ı kâmile verilen bir isimdir. Bu ifade insan-ı kâmilin kuşatıcılık vasfını vurgulamak için kullanılır.²⁶

Bu ifadeleriyle Avni Konuk âlemin, insan-ı kâmilin varlığıyla değer kazandığının altını çizer. Adeta parlak bir ayna haline gelen insan-ı kâmil ile Allah, kendi ilâhî sûretini görür. Bu müşâhedenin zevki olduğu ise unutulmamalıdır.

Konuk, her bir varlığın ulûhiyyet mertebesinde (taayyün-i evvel) aldığı hissenin, ancak kendi

'Rabb-i Hass' olan bir isim olduğunun altını çizer. Nitekim o mevcûdun Allah'la olan irtibatı, o isim vasıtasıyla. Bu isim, o mevcûdun bânını ve hakikatidir. İnsan-ı kâmil ise tüm esmayı kapsayan 'Allah' isminin mazharıdır.²⁷ Zîra Allah ismi diğer isimleri bünyesinde barındıran bir isimdir. Bu nedenle Allah ismini anan bir kimse Rahman, Rahim, Melik, Kuddüs, Mütekebbir gibi diğer isimleri de anmış olur. Bu özellik 'Allah' ismine hastır. Diğerlerinin böyle toplayıcı-cem edici bir özelliği yoktur.²⁸

Konuk'a göre izâfi vücûd sonludur. Sonlu olan ise sonsuzu içine alamaz. Fakat ârifin kalbi sonsuz bir mânâdan ibâret olduğundan sonlu olan esma ve sıfatın tecellilerini kabul eder. Kalp denildiği vakit müellifin kast ettiği insan-ı kâmilin kalbidir. O, 'Ben yere ve göğe sığmadım ancak mü'min kulumun kalbine sığdım.'²⁹ hadîsine dayanarak insan-ı kâmilin kalbini 'beytullah' ve 'arşullah' olarak isimlendirir.³⁰

Konuk insan-ı kâmilin kalbini neden 'beytullah' olarak adlandırır? Bu sorunun cevabını Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın 'İnsan-ı kâmil' isimli risalesinde bulmak mümkündür.³¹ Zira İbrahim Hakkı'ya göre nasıl bir meyve kendi çekirdeğini saran bir elbise ya da toprak üzerinde bulunan bitki ve havyan türlerinin örtüsüyse, insan vücûdu da kendi kalbinin bir nevi örtüsüdür. Bu cihetle Allah'ı en iyi şekilde yakînen bilen insan-ı kâmilin kalbi olduğundan, onun kalbi Allah'ın beytullahı olur.

İnsan-ı kâmilin vücûdunda âlemde ne kadar eşya varsa sûret itibarıyla onların benzerini bulmak mümkün değil ise de, mânâlarını ve hakikatlerini bulmak mümkündür. Nitekim ahsen-i takvîm üzere olan insan-ı nâkısta bile, bazı esmanın ahkâmı fiilen zâhir ve bu gerçek içkindir. Başka bir deyişle; cansız varlıklar, bitkiler ve hayvan türle-

²⁷ Konuk'un benzer açıklamaları için bkz: Mahmud-ı Şebusterî, *Gülşen-i Râz*, Terc. ve Şerh. Ahmed Avni Konuk, Haz:Cengiz Gündoğdu, İlk Harf Yay., İstanbul, 2011, s.57.

²⁸ Chittick, *Hayal Âlemleri- İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, s.50.

²⁹ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve Muzilu'l-İlbâs*, Tashih: Ahmed el-Kalaş, Mektebetü'l-Turâsîl İslâmî, Halep, Tarihsiz. c.II, s.195.

³⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.II, s.213.

³¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *İnsan-ı Kâmil*, Eskin Matbaası, İstanbul, 1971, s.8.

²⁰ Âl-i İmran 3/54.

²¹ Râ'd 13/42.

²² Ahzab 33/57.

²³ Hadid 57/18.

²⁴ Enfâl 8/13.

²⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.VIII, s.247.

²⁶ Suad el-Hâkim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev:Ekrem Demirli, Kabcacı Yay., İstanbul, 2005, s.628.

rine ait süflî ve meleklerle ait ulvî hakikatlerin vücûdu, insanda beraberce bulunur. İşte bu nedenle insanda bazen hayvânî, bazen melekî ve bazen de şeytânî sıfatlar gâlip olur. İnsan-ı kâmil ise âlemin rûhudur.³² Kâinatın zübdesidir.³³ Esmanın tamamının görüldüğü yerdir. Hakk'ın boy aynasıdır. Nitekim insan-ı kâmil, Hakk'ın güzelliğidir.³⁴ Sûretinin kemâlinden dolayı, tüm eşya ona tesîr etmiştir. Onun sûreti, ilâhî hakikatleri ve âlemin hakikatlerini bünyesinde beraberce barındırır.³⁵ Âlemde olan her şey insanın tesîri altındadır. Bunu kendi vücûdunda zevken ve hâlen bilen ise insan-ı kâmidir.³⁶

İnsan-ı kâmil, âlemin rûhudur çünkü Allah'ın bütün isimlerini bilen yegâne varlıktır. Allah'ın her mertebedeki tecellisine mazhar olduğu için onu tanımak, bir yönüyle Allah'ı tanımak demektir.³⁷ Bu nedenle de Hakk'ın boy aynası³⁸ kabul edilmektedir. Yani ona bakan Allah'ı görür. Konuk, bu aynaya Zâtullah'ın bütün esmasının yansıyacağını vurguladıktan sonra şunları söyler:

“Âyine kendisinde görünen sûretlerde nasıl ki zerre kadar tasarruf sahibi değilse, insan-ı kâmilin hâli dâhi böyledir. Kendisinden sâdır olan e'alin kâffesi [tüm fiiller] Hakk'ındır. ...Şu kadar ki, bu zât-ı saadet-simat dâhi her cisim sahibi kimseler gibi arz üzerinde yürür, ekl ve şûrb ve nikah eyler. Kendisinden rızâ ve gazap zâhir olur. Bu hali görenler, 'Onun dahi sıfat-ı nefsanıyyesi bizimki gibi uyanıktır.' derler. Halbûki uyumuştur. O himmet-i müstakille [müstakîl bir himmete] sahibi değildir. Belki Hakk'ın irâdesi ne ise, himmetini ona taslit eder. Rızâsı ve gazabı Hakk'ın rızâsı ve gazabıdır. Kendisi aslâ tasarruf sahibi değildir.”³⁹

³² Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c.IV, s.233.

³³ İnsan, maddî ve manevî özellikleri bünyesinde birleştiren karmaşık bir varlıktır. Bağımsız olarak düşünüldüğünde ise bunların hiç biri değildir. İnsan bu yönüyle varlık âleminin çok özel bir cevheridir. Bu sebeple de öz itibarıyla kâinatın 'özü'nü temsil ettiği düşünülmektedir. Hamdi Kızılar, 'Mevlânâ'ya Göre İnsan Ve Değeri', Ankara: *Tasavvuf 6* (2005), s.487.

³⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.VII, s.521.

³⁵ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c.IV, s. 233.

³⁶ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c.IV, s. 235.

³⁷ Hasan Kâmil, Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul, 2009, s.347.

³⁸ İnsan aynaya kendini görmek için bakar. Allah da kendi güzelliğini görmek ve göstermek için, boy aynası olarak âlemi meydana getirmiştir. Tasavvuf telakkisinde Allah'ın görüntüsü olması bakımından âlem, güneşin su yüzeyinde (aynada) yansıyan hayaline benzetilmiştir. Zülfî Güler, 'Şeyh Galip Divanında Ayna Sembolü', *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.14,sy.1,ss.105-107.

³⁹ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c.III, ss.59-60

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre insan-ı kâmil de her insan gibi hayatını devam ettirecek fiilleri işler. Onu tanıyanlar herhangi bir hataya düştüğünü gördüklerinde şaşırır ve bunu ona yakıştıramazlar. Oysaki burada bir incelik vardır. İnsan-ı kâmil de en nihayetinde bizim gibi bir insandır. Nitekim Efendimizin (s.a.v.) hayatında bile neticede bir beşer olmasının getirdiği yaklaşımla hareket ettiği örneklere rastlamak mümkündür. Örneğin hurmaların aşılınması olarak bilinen ilkah hadisinde Hz. Peygamber: '*Ben bir beşerim. Size dininizden bir şey emredersem onu hemen alınız, kendi reyimden bir şey emredersem, şüphesiz Ben de bir beşerim (yanılabirim)*'⁴⁰ buyurmuştur. Dolayısıyla Efendimiz de bile görülen bu insani durum onun varisleri sayılan evliyaullah da görüldüğünde şaşırılmamalıdır.

Bir insanın kendisini kemâliyle bilmesinin gayet zor olduğunu hatırlatan Konuk'a göre, kalbin çok derin sırları vardır. Ve o sırlar, ancak bir sebebin tesiriyle meydana geldikçe ortaya çıkar. İnsan-ı kâmilin nazarı ise asla vehme gelmeyecek olan aralıklardan, kalplerin en derin köşelerine nüfuz edip o kimsenin haline vâkıf olur. Ve insan-ı kâmilin kişinin kalbindekilerden haberli olması esnasında, kalp sahibi ârifin bu tasarrufâtından haberi olmaz.⁴¹

Bununla ilgili olarak müellif şöyle der:

“Ey insan-ı kâmil! Sâlik sana mülâkî olmakla, her suâlinin cevâbını kalbinden almış olur. Ve sâlikin ilim ve mârifetteki müşkili söz söylemeye muhtaç olmaksızın senden hallolur. Zira insan-ı kâmilin alâmetlerinden birisi de, sâlikin müşküllerini söylemeksizin onun kalbine ilkâ ederek halletmektir.”⁴²

Bu yönüyle insan-ı kâmil, '*Hak doktoru*' sayılabilir. Zîra o, gönülde bulunan nefsanî sıfat ve din hakkında duydukları şüpheleri gerek müridlerin ve gerekse yabancıların yüzlerinde, sözlerinde ve tavırlarında hatta bakışlarında görür. Konuk'un sözünü ettiği bu firâset '*insanın kalbinde olan şeye muttali olmak*' şeklinde tarif edilir. Tasavvufta

⁴⁰ Müslim, Fedâil, 140.

⁴¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.VII, s.523.

⁴² Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.I, s.118.

şeyhlerin kalplerde olanı bilmeleri, müridlerini murakabe altında tutmaları bu firâset türü içindedir.⁴³ Buna delil olarak '*Biz dileseydik, onları Sana gösterirdik de, Sen onları yüzlerinden tanırdın. An-dolsun sen onları konuşma tarzlarından da tanır-sın.*'⁴⁴ âyetini verebiliriz. Benzer şekilde hadis-i şerifte de '*Mü'minin firâsetinden sakının, zîra o Allah'ın nûruyla nazar eder.*'⁴⁵ buyrulmuştur. Bu anlayış bir nevî firasettir. Yani zâhîrde görülen alâmetten bâtına intikâldir. Konuk bunu şöyle açıklar:

"Bir kimsenin zâhîren lîsanı mülâyim olur; fakat içindeki öfkesi ihtizâzından [sesinin titremesinden] veyahûd kullandığı kelimelerin birinden veyahûd gözünün bakışındaki halden anlaşılır. Bu anlayışta ehl-i zekâ olan nâkıs insanlar ile kâmiller müşterektir. Fakat insan-ı kâmillerin anlayışında asla hata olmaz ise de, nâkısın anlayışlarında bazen hata vakî olur. Zîra insan-ı kâmillerde firâset-i şer'îyye vardır. Nâkıslarda bu firâset yoktur."⁴⁶

Konuk'a göre, her insan küllî rûhun nûrunu almaya müsâittir. Fakat hayvânî rûhun baskın olması, o nûrun kabûlüne perde olur. Bu perdeyi ancak insan-ı kâmilin tasarrufu ortadan kaldırır. Hicaplar ortadan kalktıktan sonra küllî rûh kalbi istilâ eder ve '*Ben insana rûhumdan üfledim.*'⁴⁷ âyet-i kerîmesinin hükmü gerçekleşir.⁴⁸ Bu âyete göre Yüce Allah, Hz. Âdem'i yaratmış, insan biçimine sokmuş ve ardından da başka bir vasıta kullanmaksızın izâfî rûhundan ona üfürmüştür. Böyle düşünüldüğü vakit âyetin mânâsı '*Adem'in vücûduna gerekli yetenekleri verip tamamladığımda ve ona ruh verdiğimde ve bu ruhun izleri bütün organlarının boşluklarına kadar ulaştığında hisseden, solunum yapan bir hale geldiğinde, Yüce Allah'ın emrine sarılmak, Adem'e selam, ta'zim ve onu şerefleştirmek üzere secdeye kapanın.*'dir. Ve bu emir üzerine melekler secdeye kapanmışlardır. Zira O'nda, yukarıda bahsetmiş olduğumuz üzere, Yüce Allah'ın kudret ve hikmetinin değişik tecellileri or-

taya çıkmıştır.⁴⁹ Bu tecelliler nedeniyle de insan-ı kâmilî temsil eden Hz.Âdem meleklerden üstün bir konuma gelmiştir.

İnsan-ı kâmilî *renksiz*⁵⁰ olarak tanımlayan Konuk, onun huzûruna giden avâmın, o kâmilî kendi renginde gördüğünden bahseder. Kişinin bu görüşü ise ancak su gibi berrak ve saf olan insan-ı kâmildeki kendi aksidir. Nitekim bir kimse insan-ı kâmilde bir kusur görürse, bilmelidir ki o kendi ahlak ve kusûrunun aksidir. Bu sebeple, insan-ı kâmile yapılan îtiraz ancak kişinin kendisine îtiraz olur ve onunla çekişme ve husûmet, kendi aksi ile olan çekişme ve husûmettir.⁵¹

İnsan-ı kâmil ile insan-ı nâkıs arasında çok fark olduğunu söyleyen Konuk, okuyucunun kendi hâlini mukâyese edebilmesi için bunların bazılarını sayar. İlk olarak insan-ı kâmil, nefsinin hüküm ve tesîrinden kurtulmuştur. Ruh onda hükümdardır. İnsan-ı nâkıs ise bunun aksinedir. İkinci olarak, insan-ı kâmil, Hakk'ın yaratma sıfatının hükümlerini şeriat dâiresinde icrâ eder. İnsan-ı nâkıs ise, eğer müttakî ise, şeriata riayette kendi nefesine nazar eder. Konuk'a göre, müttakî olmayanlar hakkında bir şey söylenemez. Üçüncüsü; insan-ı kâmil, korku ve hü-zünden berîdir.⁵² Zîra benliğini Hakk'ın benliğinde eritmiştir. Kalbi ise gelecek olan her şeyi itirazsız kabul edicidir. İnsan-ı nâkıs ise kendi benliğinde kaybolmuştur. Korku ve hü-zün sâhibidir. Kalbi kaderle savaş halindedir. Dördüncüsü, insan-ı kâmil Hakk'ın sırlarını ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve Hakka'l-yakîn bilir. İnsan-ı nâkıs ise bu sırları bilmek husûsunda akıl ve zekâsını kullanır. Beşinci ve son olarak, insan-ı kâmil ölümüne âşık iken diğeri⁵³ ölümden kaçır.⁵⁴

⁴⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyan*, Damla Yay.,İstanbul,1995, c.4,s.396.

⁵⁰ Konuk'un bu tanımlamasında olduğu gibi, eşyayı ve nesnelere tanımlamak ve belirgin hâle getirmek için kullanılan unsurlardan biri de renk sembolizmidir. Bu ifade biçimi tasavvufta da çok kullanılır. Zira tasavvufta renkler bir takım halleri, seyr u sülûk esnasındaki aşamaları simgeler. Renksizlik ise beşeriyetten sıyrılışı, mâneviyatta ileri bir olgunluğa ulaşarak bir makama ermeyi ifade eder. Nefsânî tarifatlarda nefsin yedi mertebesinin ayrı ayrı birer zikri, hâli ve nuru vardır. Mesela nefs-i emmârenin rengi mavi iken, levvâmeninki sarı, mülhimeninki kırmızı, mutmainneninki siyah, râziyyeninki yeşil, marziyyeninki beyaz, kâmileninki ise renksizliktir. Nefsin bu renk tablosu rûhun tekâmülünde de görülür. Latifelerin uyanışında sadırda zuhûr eden bazı renkler şöyledir: Kalp latifesi sarı, ruh kırmızı, sır siyah, hafî beyaz, ahfa yeşildir. Ethem Cebecioğlu, 'Mevlânâ ve Renksizlik', Altınoluk Dergisi, Mayıs,2007, sy.255, s.38; Kadir Özköse, 'Tasavvufta Renklerin Dili', *Somuncu Baba Dergisi*, Şubat,2014,s.27.

⁵¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.I, s.400.

⁵² Çünkü insan-ı kâmilin başkaları tarafından anlaşılma ihtiyacı ya da anlaşıl-mama korkusu yoktur. İnsanların ona olan düşmanlığı ve nefesizliği onu etkilemez ve üzmez.

⁴³ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay.,İstanbul,2003, s.320.

⁴⁴ Muhammed 47/30.

⁴⁵ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'an*,15.

⁴⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.VII, s.528.

⁴⁷ Hicr 15/29.

⁴⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.VIII, s.418.

Özetle insan-ı kâmilin psikolojik olarak korku, tamahkârlık gibi dürtülerden, ikilemlerden kurtulmuştur. Dünyevî benliğinden sıyrıldığı için bedeninin ve dahası nefsinin baskılarından sıyrılmış, rûhunu nefesine hâkim kılmıştır. Artık onun rûhu bedeninin efendisidir. İnsan gelişiminin yedi temel evresini geçtiği için olgunlaşmış, hayatla ve yaşadığı anla tam bir bütünleşme içinde olabilmıştır. Böylelikle geçmiş ve gelecek kaygılarından da kurtulmuştur. Varoluşsal birlik olarak adlandırılabilir. Bütün bu saydığımız nitelikleriyle insan-ı kâmil, nakıstan ayrılarak insanlığı iyiye ve umuda yönlendiren bir idealdir.

Konuk, insan-ı nâkısın insan-ı kâmile tesiri hakkında şunları söyler:

“İnsan-ı kâmilin kalb-i şerifi, bilcümle hevâyı nefsanîden [tüm nefsanî sıfatlardan] hâli ve muşaffâdır. Onun huzûruna bir insan-ı nâkis geldiği vakit, onun kalbindeki heva-yı nefsanî ve havâtır-ı dünyevî derhal akseder. İşte bu akisten müşid müridin hâlini bilir. Bu halde olmayan bir zât, müşid-i kâmil değildir; ancak bir vâiz ve nâsihtir [nasihat edicidir.] Eğer müşidliğe kıyam ederse [kalkışırsa] halkı aldatmış olur.

İmdi müriden vâki olan bu akis, kâmilin kalbinde bir harhar ve bir meşgale [gönül sıkıntısı] peyda eder. Yani kendisine vârid olan hakâyıkın beyânını [hakikatleri açıklamayı] bırakıp müridin hâlini ıslah ile meşgul olur. İşte bu meşgale, müşid-i kâmilin yed-i tasarrufuna batmış bir diken gibidir. Bu dikenin çıkması, müridin bu havâtırı nefy edip müşidinin füyuzat-ı kalbiyyesine [kalbindeki feyizlere] teveccühüyle olur.”⁵⁶

Konuk'a göre sâlikin bir insan-ı kâmile intisap edişi, kendini beğenmeyip müşidini kendisine

örnek almış olmasının bir göstergesidir. Eğer intisabı bu fikir çerçevesince gerçekleşmiyorsa hakikatte intisap etmemiş sayılır. Mademki onu beğenmiş ve kendisine örnek almıştır, kendisini onun iradesine ve terbiyesine teslim etmiş demektir. Kâmilin irâdesi, sâlikin irâdesini ortadan kaldırmış olduğu için 'kâmil' demek 'sâlik' demek olur. Buna ise '*müşidinde fânî olmak*' derler.⁵⁷

Tasavvufta müşidin müridiyle olan bu ilişkisi bir nevî doktor-hasta ilişkisine benzer. Bu tedavinin başında müşid, müridin sorunlarını saptar, hayata dair algısını tespit eder ve bu noktadan çalışmaya başlar. Süreç boyunca şeyh, sâlikin geçirdiği tekâmülü dikkatle gözlemler ve ona ayna olur. Bu ayna oluşturma 'rabîta' adında bir bağ kullanılır. Rabîtaya riâyet eden sâlikte, zamanla şeyhinin hal ve vasıfları yansır. Müridin kendisini şeyhine benzetmeye çalışması ve böylece şeyhindeki ihlâs ve kemâli takliden de olsa yakalamaya gayret göstermesi '*telebbüsî rabîta*' olarak adlandırılır. Bu durum psikolojide '*aynileşme-identification*' şeklinde anılan ve kişilik gelişmesinde önemli bir metod kabul edilen bir benimseme mekanizmasıdır.⁵⁸

İnsanda gazap, şehvet, hırs ve emel gibi pek çok sıfat ve hepsinin sâbit birer hakikati vardır. İşte bu hakikatin değişmesi, müellifimizin kanaatine, asla mümkün değildir. İnsan-ı kâmilin tasarrufu ile bunların hiçbirisi yok olmaz, ancak kullanım yerleri değişir. Mesela daha önce gazap sıfatını, nefsi için kullanan sâlik, bu defa onu Hakk'ın rızası için sarfeder. Ve keza şehvetini ve isteklerini nefsi ve dünya işleri uğrunda kullanırken, bu defa rızâ-yı ilahînin tahsiline sarf eder. Yani bütün kötü huylar birer dikenken, Hakk'ın rızası yolunda kullanılınca birer gül fidanı olur. İşte insan-ı kâmilin dikenini gülşen yapmasının mânâsı da budur.⁵⁹ Zira bir kâmilin yegâne vazifesi sâlikin gözünü kendi nefsi tarafına kapamaktır. Sâlik, kâmilin sarf ettiği himmet-i terbiyeye rağmen, eğer kalbinin gözünü kendi nefsi tarafına açtığını görürse, kendi emeğinin boşa gittiğini anlayıp çok kırılır. Ve sâlike gelen feyz kapanır.⁶⁰

⁵³ Nefs-i emmaredeki insan ölümü hatırlamak istemez. Aklına gelince unutmayı ve göz ardı etmeyi tercih eder. Levvamedeki insan; insan olamadan ölmenin kaygısı içindedir. Nefs-i mühlimedeki insan; henüz ölüp-ölmeyeceğinin tam olarak idrakinde değildir. Mutmainnedeki insan ise diğerinden farklı olarak ölümün olmadığını yani ölenin maddi boyutu ve geçici benliği olduğunu idrak etmiştir. İnsan-ı kâmil ise ölüme âşıktır. Ölüm korkusu yaşamaz. Bunun sebebi ise teslimiyet içinde olmasıdır. Cevad Nurbahş, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, Çev: Nezahat Holsan, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2011, s.11.

⁵⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.IV, s.118.

⁵⁵ Kemal Sayar, *Sûfi Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul, 2013, ss.37-38.

⁵⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.II, s.27.

⁵⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.IV, s.56.

⁵⁸ İrfan Gündüz, "Tasavvufi Bir Terim Olarak Rabîta", *Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:8, [2007], sy:19, ss.33.

⁵⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.III, ss.347-348.

⁶⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c.V, s.96.

Yukarıdaki ifadelerde bir kişilik dönüşümden bahsedilmektedir. Bu dönüşümde geri planda katkı verici ise insan-ı kâmilidir. Örnekte de belirtildiği üzere, mürşidi vasıtasıyla kötü vasıflarının farkına varan sâlik, artık bu duygularını kontrol eder hale gelir. Çünkü bilir ki, bu gibi kimseleri Allah mü-kâfatlandıracaktır. Nitekim âyet-i kerîmede '*Onlar bollukta ve darlıkta infâk ederler, öfkelerini (gayz) yutarlar ve insanların kusurlarını affederler, Allah iyilik yapanları sever.*'⁶¹ denilerek bunun önemine yer verilmekte ve bu kimseler övülmektedir.

SONUÇ

Görüldüğü üzere; Avni Konuk'un insân-ı kâmil hakkındaki görüşleri daha ziyade İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirmiş olduğu nazariyenin bir özetidir. Aslında bu konu tasavvufun mühim meselelerinden

biri olduğu gibi, Konuk için de üzerinde mutlaka durulması gereken bir mevzudur.

Yukarıda söylenenleri toparlayacak olursak Konuk, insan-ı kâmilî 'Allah' isminin tecellî ettiği bir varlık olarak görür. Bunun yegâne sebebi ise tüm esma ve sıfatın bütünüyle sadece insan-ı kâmilin kalbine sığmasıdır. İnsan-ı kâmil dışındaki hiçbir varlığın böyle bir kabiliyeti göstermesi beklenemez. Başka bir ifadeyle Konuk'a göre; Zâtî tecellî insan-ı kâmilde görülür. Diğer varlıklarda ise ancak belli esmalara dönük tecellî gerçekleşir. İnsan-ı kâmilî değişik şekillerde tanımlayan Konuk, onu âlemin rûhu ve kâinatın özü sayar. Allah'ın tüm güzelliklerinin görüldüğü bir *boy aynası* olan insan-ı kâmil; sâlikin mânevî dönüşümünü sağlayan seyr ü sulûk yolunda bu yolculuğu yapmış tecrübeli bir rehberdir. Onun rehberliğine güvenilmeli ve bu yolda ona teslim olunmalıdır.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/134.

BİBLİYOGRAFYA

- ACLÜNİ**, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, Tashih: Ahmed el-Kalaş, Mektebetü'l-Turâsîl İslâmî, Halep, Tarihsiz.
- AFİFİ**, Ebu'l-Âlâ, *İslam Düşüncesine Üzerine Makaleler*, İz Yay., İstanbul, 2000.
- _____, Ebu'l-Âlâ, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, Terc Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2000.
- ATEŞ**, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Pars Matbaası, Ankara, Tarihsiz.
- _____, Süleyman, *İşârî Tefsîr Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1998.
- BAYRAKTAR**, Nâil, *Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu*, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1993.
- BURSEVİ**, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyan*, Damla Yay., İstanbul, 1995.
- CAN**, Halil, 'Ölümünün 30. Yıldönümü Dolayısı ile: Ahmed Avni Konuk', *İleri Musiki Mecmuası, Aylık Müzikoloji Dergisi*, İstanbul, Mart 1968, yıl 20, no:232.
- CEBECİOĞLU**, Ethem 'Mevlânâ ve Renksizlik', *Altınluk Dergisi*, Mayıs, 2007, sy.255.
- CHITTICK**, William, *Hayal Âlemleri- İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003.
- CÜRCÂNİ**, Ali Ibn Muhammed eş-Şerîf, *Kitabu't-târîfât*, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut, 1985.
- ÇİFTÇİ**, Şaban, " 'Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır.' hadisinin tahrîc ve değerlendirmesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart/2014, yıl: 1, sy: 1.
- EL-CİLÎ**, Kutbüddîn Abdülkerîm b. İbrâhîm b. Abdülkerîm, *El-insanü'l-Kâmil fî Ma'rîfeti'l-Evâhiri ve'l-Evâil*, Dârül-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut, 1997.
- EL-HAKÎM**, Suad, *el-Mu'cemu's-Sûfi, El-Hikmetu fî Hudûdî'l-Kelime*, Beyrut, 1981.
- _____, Suad, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev:Ekrem Demirli, Kabcacı Yay., İstanbul, 2005.
- ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI**, *İnsan-ı Kâmil*, Eskin Matbaası, İstanbul, 1971.
- ET-TEHÂNEVÎ**, Muhammed Ali, *Mevsûatu Keşşafî Istilahâtî'l-Funûn ve'l-ulûm*, Tahk: Ali Dehrûc, Terc: Abdullah Hâlidî, Mektebetü'l-Lübnan Nâşîrûn, Beyrut, 1996.
- GÖLPINARLI**, Abdülbâki, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.
- GÜLER**, Zülfi, 'Şeyh Galip Divanında Ayna Sembolü', *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.14, sy.1.
- GÜNDÜZ**, İrfan, 'Tasavvufî Bir Terim Olarak Rabîta', *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:8, [2007], sy:19.
- IRAKÎ**, Fahreddin Lemaât-Aşka ve Âşıklara Dair, Terc. ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, Notlarla Yayına Haz.: Ercan Alkan, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2011.
- İBNÜ'L-ARABÎ**, Muhyiddin, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut, Tarihsiz.
- _____, Muhyiddin, *Tedbirât-ı İlahiyye*, Terc. ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, Haz.: Mustafa Tahralı, İstanbul, 1992.
- KIZILER**, Hamdi 'Mevlânâ'ya Göre İnsan ve Değeri', Ankara: *Tasavvuf 6* (2005).
- KONUK**, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Marmara İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 2005.
- _____, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Haz:Mustafa Tahralı ve ark., Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.
- KUŞEYRÎ**, Abdülkerim, *Kuşeyri Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2003.
- MAHMUD-I ŞEBUSTERÎ**, *Gülşen-i Râz*, Terc. ve Şerh. Ahmed Avni Konuk, Haz:Cengiz Gündoğdu, İlk Harf Yay., İstanbul, 2011.
- NESEFÎ**, Aziz, *İnsan-ı Kâmil (Yirmi İki Risale)*, Terc: Ahmed Avni Konuk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, nr.80.
- _____, Azizüddîn, *İnsan-ı Kâmil*, Terc: Ahmed Avni Konuk, Yay. Haz.: Sezai Fırat, Geleneç Yay., İstanbul, 2009.
- NURBAHŞ**, Cevad, *Sûfi Öğretisinde İnsan ve İnsan Psikolojisi*, Çev.: Nezahat Holsan, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2011.

ÖZKÖSE, Kadir, 'Tasavvufu Renklerin Dili', *Somuncu Baba Dergisi*, Şubat,2014.

RÛMÎ, Mevlânâ Celâleddîn, *Fihî Mâ Fih*, Terc: Ahmed Avni Konuk, Haz: Selçuk Eraydın, İz Yay., İstanbul, 2013.

SAYAR, Kemal, *Sûfî Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul, 2013.

SEVGİ, Ahmed, 'Ahmet Avni Konuk'tan Tevfik Fikret'e Cevap', *Türk Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, Aralık 2007, sy. 410.

SİNANOĞLU, Abdülhamit, 'İslâm Düşüncesinde İnsan-ı Kâmil Anlayışı ve Allah ile İlişkilendirilmesinin Teolojik Değeri', *Kelam Araştırmaları*, 6:2 (2008).

YILMAZ, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul, 2009.